Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 33

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

O‘ZBEKISTONDA “YASHIL” IQTISODIYOTGA O‘TISH VA BARQAROR RIVOJLANISH: ME’YORIY-HUQUQIY ASOS HAMDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGETIKA NATIJALARI TAHLILI

Umidaxon Sadikjanovna Maksumova[a,*], O‘g‘iloy Dilshodjon qizi Ubaydullyeva[b]

[a] *Farg’ona davlat universiteti o’qituvchisi, PhD*

[b] *Iqtisodiyot yo’nalishi talabasi*

✉ umidaxon161@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga o‘tishning me’yoriy-huquqiy asoslari va qayta tiklanuvchi energetika natijalari tahlil qilingan. Tadqiqotda hujjatlar va statistik ma’lumotlarni qiyosiy tahlil qilish usullaridan foydalanilgan. Natijalarga ko‘ra, 2025-yilda qayta tiklanuvchi manbalarning elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushi taxminan 19,4 foizga yetgan, YaIM uglerod sig‘imi esa 2023-yilda 2010-yilga nisbatan 40,6 foizga kamaygan. Shuningdek, “yashil” iqtisodiyotga o‘tishning ekologik barqarorlik, ishonchli energiya ta’minoti va inson huquqlarini ta’minlashdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar

“yashil” iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, uglerod sig‘imi, milliy belgilangan hissa (NDC).

DOI: 10.5281/zenodo.23620978

KIRISH. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va energiya xavfsizligi muammolari iqtisodiy o‘sish modelini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Barqaror rivojlanish tushunchasi hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirishda kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini xavf ostiga qo‘ymaslik tamoyiliga asoslanadi [1]. BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP) “yashil” iqtisodiyotni inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshiradigan, shu bilan birga ekologik xatarlar va resurs tanqisligini sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyot sifatida ta’riflaydi .

O‘zbekistonda bu yo‘nalish 2019-yilda tizimli tus oldi: Prezidentning 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori bilan 2019–2030-yillarga mo‘ljallangan “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi tasdiqlandi [9]. Strategiyaning asosiy maqsadlari energiya samaradorligini oshirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, issiqxona gazlari (IG) emissiyasini kamaytirish hamda zamonaviy, arzon va ishonchli energiya ta’minotidan foydalanish imkoniyatini kengaytirishdir [5, 9]. Mazkur masalalar fuqarolarning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini ta’minlash bilan bevosita bog‘liq: energiya ta’minotining ishonchliligi, ekologik xavfsizlik va yangi ish o‘rinlari aholi farovonligiga ta’sir qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, 2019-yildan buyon qabul qilingan hujjatlar soni ko‘paygan, maqsadli ko‘rsatkichlar esa bir necha marta qayta belgilangan. Shu sababli normativ maqsadlar va amaldagi natijalarni birgalikda baholash zarur. Tadqiqot maqsadi – O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga o‘tishning me’yoriy-

huquqiy asoslarini tizimlashtirish va qayta tiklanuvchi energetika misolida natijalarni baholash. Maqsadga erishish uchun uchta vazifa qo‘yildi: (1) asosiy qonun va Prezident hujjatlaridagi maqsadlarni solishtirish; (2) qayta tiklanuvchi energiya ulushi va iqlim ko‘rsatkichlari dinamikasini tahlil qilish; (3) ko‘rsatkichlarni talqin qilishdagi metodologik muammolarni aniqlash va takliflar ishlab chiqish.

Ishchi farazimiz: 2019-yilda yaratilgan huquqiy asos dastlabki yillarda ulushning sezilarli o‘sishiga olib kelmagan, natijalar investitsiya loyihalari ishga tushgach, ya’ni 2022–2025-yillarda yaqqol ko‘ringan.

O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish siyosati, predmeti – uning me’yoriy-huquqiy asoslari va qayta tiklanuvchi energetika (QTEM) hamda iqlim ko‘rsatkichlaridagi natijalar. Materiallar uch guruhga ajratildi: (a) qonun va Prezident hujjatlari [8–13]; (b) BMT Iqlim o‘zgarishi doiraviy konvensiyasi (UNFCCC) sekretariatiga topshirilgan milliy hujjatlar ; (c) Energetika vazirligining ommaviy axborot vositalarida e’lon qilingan statistik ma’lumotlari [2, 6, 7, 14].

Quyidagi metodlardan foydalanildi: me’yoriy hujjatlarning mazmun (kontent) tahlili; maqsadli ko‘rsatkichlarni davrlar bo‘yicha qiyosiy tahlil qilish; mantiqiy-tarixiy usul; hisoblash usuli. QTEM ulushi quyidagi formula bo‘yicha hisoblandi: ulush (%) = (gidro, quyosh va shamol elektr stansiyalarining ishlab chiqarishi ÷ jami elektr energiyasi ishlab chiqarish) × 100. Tadqiqot cheklovlari: ma’lumotlarning bir qismi davlat organlarining matbuot xabarlariga tayanadi; 2024-yil uchun yillik ulush bo‘yicha taqqoslanadigan rasmiy ko‘rsatkich tahlil qilingan manbalarda topilmadi, shuning uchun 2024-yil jadvalga kiritilmadi; turli manbalar ulushni ishlab chiqarish yoki o‘rnatilgan quvvat bo‘yicha keltiradi.

NATIJALAR. Tahlil qilingan hujjatlar (1-jadval) “yashil” o‘tish siyosati ketma-ket bosqichlarda shakllanganini ko‘rsatadi. 2019-yilda huquqiy asos yaratildi:

1-jadval.

“Yashil” iqtisodiyotga o‘tishning asosiy me’yoriy hujjatlari

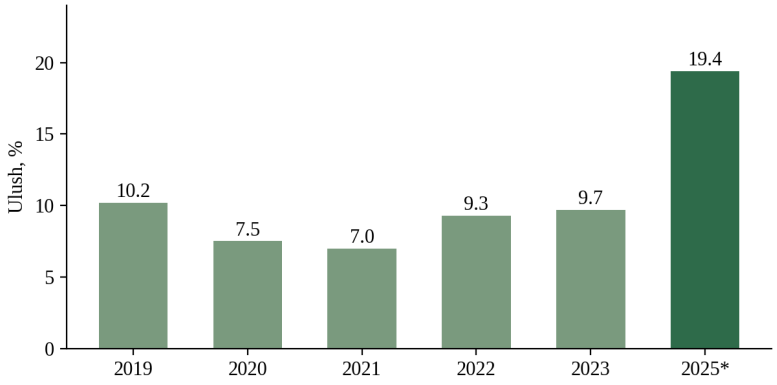
№	Hujjat	Asosiy qoidalar va ko‘rsatkichlar	Manba
1	O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 21.05.2019, ORQ-539	Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi; vakolatli organ – Energetika vazirligi; ishlab chiqaruvchilarni yagona energiya tarmog‘iga ulash, soliq va bojxona imtiyozlari, tariflarni tanlov asosida belgilash.	[13]
2	Prezident qarori, 22.08.2019, PQ-4422	Iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda energiya samaradorligini oshirish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tezkor choralar.	[8]
3	Prezident qarori, 04.10.2019, PQ-4477	2019–2030-yillarga mo‘ljallangan “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi: energiya samaradorligini 2 barobar oshirish, QTEM ulushini 25 foizdan ortiqqa yetkazish, YaIM birligiga GIG emissiyasini 2010-yilga nisbatan 10 foizga kamaytirish.	[5, 9]
4	Prezident farmoni, 28.01.2022, PF-60	2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi, 24-yo‘nalish: iqtisodiyotni uzluksiz elektr bilan ta’minlash, “yashil” texnologiyalarni joriy etish, energiya samaradorligini 20 foizga oshirish.	[10]
5	Prezident qarori, 02.12.2022, PQ-436	2030-yilgacha “yashil” iqtisodiyot va “yashil” o‘sishga o‘tish dasturi, konsepsiyasi va harakatlar rejasi; 25 ta yirik korxonaning energiya sig‘imini 2026-yilda 2022-yilga nisbatan 20 foizga kamaytirish.	[11]
6	Prezident farmoni, 11.09.2023, PF-158	“O‘zbekiston–2030” strategiyasi: 51-maqsad – QTEMdan foydalanishni keskin oshirish asosida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish; 52-maqsad – energiya resurslarining uzluksiz ta’minoti.	[12]
7	Milliy belgilangan hissa (NDC-2, 2021; NDC-3, 2025)	YaIM birligiga solishtirma GIG emissiyasini 2010-yil darajasiga nisbatan 2030-yilgacha 35 foizga, 2035-yilgacha 50 foizga kamaytirish.	[3]

Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risidagi qonun [13] va PQ-4477-son strategiya [9].

2022-yilda strategik rejalashtirish tarmoq va korxona darajasiga tushirildi [10, 11]. 2023–2025-yillarda maqsadlar kuchaytirildi [3, 12]. Bu tasnif muallifga tegishli.

Qonun qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanuvchilar uchun soliq va bojxona imtiyozlarini nazarda tutadi, shuningdek, bunday manbalardan ishlab chiqarilgan elektr energiyasi tariflari tanlov asosida belgilanishini ko‘zda tutadi [13]. PQ-4477-son strategiya esa QTEM ulushini umumiy elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmining 25 foizidan ortiqqa yetkazishni belgilagan [9].

UNFCCC sekretariatiga taqdim etilgan ma’lumotlarga ko‘ra, QTEMning elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushi 2019-yilda 10,2 foiz, 2020-yilda 7,5 foiz, 2021-yilda 7,0 foiz, 2022-yilda 9,3 foiz va 2023-yilda 9,7 foiz bo‘lgan . Energetika vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil yakunida elektr energiyasi ishlab chiqarish 81,5 mlrd kVt·soatdan 86,7 mlrd kVt·soatga (6,38 foizga) oshgan, gidro, quyosh va shamol stansiyalari ishlab chiqarishi 16,8 mlrd kVt·soatni tashkil etgan (29 foizga o‘sish), quyosh va shamol stansiyalarining ishlab chiqarishi esa 2,1 barobar o‘sib, birinchi marta 10,5 mlrd kVt·soatdan oshgan [7]. Bu ma’lumotlar asosida muallif hisob-kitobiga ko‘ra, 2025-yilda QTEM ulushi 16,8 ÷ 86,7 = 19,4 foizni, quyosh va shamol ulushi esa 10,5 ÷ 86,7 = 12,1 foizni tashkil etdi (1-rasm).

1-rasm. QTEMning elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushi, %

Quvvat bo‘yicha, 2025-yil dekabr holatiga quyosh va shamol elektr stansiyalarining jami o‘rnatilgan quvvati 5500 MVtdan oshgan; ularning ishlashi natijasida milliardlab kub metr tabiiy gaz tejalgan va atmosferaga 4,4 mln tonna zararli chiqindi tushishining oldi olingan [2]. 2030-yilgacha 17 000 MVtdan ortiq yangi QTEM quvvatini ishga tushirish va ularning ulushini elektr energiyasi ishlab chiqarishda 54 foizga yetkazish rejalashtirilgan [2, 14].

O‘zbekiston 2021-yilda yangilangan NDCda YaIM birligiga solishtirma IG emissiyasini 2030-yilgacha 2010-yilga nisbatan 35 foizga kamaytirishni (dastlabki 10 foiz o‘rniga) belgiladi ; 2025-yilda esa 2035-yilgacha 50 foizga kamaytirish majburiyati e’lon qilindi [3]. Milliy hisobotga ko‘ra, YaIM uglerod sig‘imi 2023-yilda 2010-yilga nisbatan 40,6 foizga kamaygan, ya’ni NDC-2 maqsadi (35 foiz) 116 foizga bajarilgan . Shu bilan birga, 2022-yilda jami IG emissiyasi yutilishsiz 209,61 mln tonna, yutilishni hisobga olganda 201,15 mln tonna CO_2-ekvivalentni tashkil etgan [4]. NDC absolyut emissiyaning kamayishini emas, YaIM birligiga solishtirma ko‘rsatkichning kamayishini nazarda tutadi .

MUHOKAMA. Birinchidan, natijalar ishchi farazni qisman tasdiqlaydi. 2019–2021-yillarda QTEM ulushi 10,2 foizdan 7,0 foizgacha pasaygan , 2022–2025-yillarda esa 9,3 foizdan taxminan 19,4 foizgacha o‘sgan [7]. Pasayishning aniq sabablari tahlil qilingan manbalarda keltirilmagan; muallif taxminiga ko‘ra, bu davrda yirik quyosh va shamol stansiyalari hali qurilmagan, umumiy ishlab chiqarish hajmi esa o‘sgan, ushbu taxmin keyingi tadqiqotda tekshirilishi lozim. Shunday qilib, 2019-yilda qabul qilingan huquqiy asos natijani darhol emas, investitsiya loyihalari amalga oshirilgach ko‘rsatdi.

Ikkinchidan, ko‘rsatkichlarni taqqoslashda metodologik izchillik zarur. Ommaviy manbalarda QTEM ulushi 2025-yil uchun 20,3 foiz (iyul oyi boshi), 22 foiz (sentabr), 23 foiz (oktabr) va taxminan 20 foiz (butun yil) deb turlicha keltiriladi [6, 7]. Farq asosan hisoblash davridan kelib chiqadi: quyosh elektr stansiyalari yoz oylarida ko‘proq ishlab chiqaradi, shu sabab yilning bir qismi uchun ulush yillik ko‘rsatkichdan yuqori bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, o‘rnatilgan quvvat ulushi va ishlab chiqarish ulushi bir-biriga teng emas, shuning uchun ularni aralashtirish xatoga olib keladi.

Uchinchidan, maqsadlar qayta ko‘rib chiqilgan. PQ-4477-son strategiyada QTEM ulushi 25 foizdan ortiq bo‘lishi belgilangan bo‘lsa [9], keyinchalik 2030-yilgacha 54 foizga yetkazish rejasi e’lon qilindi [2, 14]. 2025-yildagi ulush (19,4 foiz) bilan 54 foiz o‘rtasidagi farq taxminan 34,6 foiz bandni tashkil etadi, bu 17 000 MVt yangi quvvat ishga tushirilishini talab qiladi [2]. Bu maqsadga erishish uchun ishlab chiqarish bilan bir qatorda elektr tarmog‘ining moslashuvchanligi, energiyani saqlash va moliyalashtirish mexanizmlari ham muhim bo‘lishi mumkin; bu muallifning tahliliy xulosasi bo‘lib, alohida tadqiqotni talab qiladi.

To‘rtinchidan, “yashil” o‘tish iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar bilan bog‘liq. PQ-4477-son strategiya zamonaviy va ishonchli energiya ta’minotidan foydalanish imkoniyatini ta’minlashni o‘z maqsadlari qatoriga kiritgan [9]. Shu bois QTEM ulushining o‘sishi nafaqat ekologik, balki aholining energiyaga bo‘lgan ehtiyojini barqaror qondirish nuqtayi nazaridan ham baholanishi kerak.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar beriladi: (1) QTEM ulushini ishlab chiqarish va o‘rnatilgan quvvat bo‘yicha alohida hamda yillik va choraklik davr belgilab e’lon qilish; (2) mavsumiylikni hisobga olgan holda maqsadli ko‘rsatkichlarni yillik asosda monitoring qilish; (3) tanlov asosida belgilanadigan tariflar bilan birga tarmoq infratuzilmasi va energiya saqlash loyihalarini rejalashtirish; (4) NDC ko‘rsatkichlarini YaIM birligiga nisbatan ham, absolyut emissiya bo‘yicha ham e’lon qilish.

XULOSA. O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga o‘tish uchun 2019-yildan boshlab qonun, Prezident qarori va farmonlari hamda NDC darajasida izchil me’yoriy asos shakllandi. Qayta tiklanuvchi energiya ulushi 2019–2023-yillarda 7,0–10,2 foiz oralig‘ida bo‘lib, 2025-yilda taxminan 19,4 foizga (quyosh va shamol – 12,1 foiz) yetdi; YaIM uglerod sig‘imi 2023-yilda 2010-yilga nisbatan 40,6 foizga kamaydi. Maqsadlar yanada kuchaytirildi (2030-yilgacha 54 foiz; 2035-yilgacha emissiya sig‘imini 50 foizga kamaytirish). Ko‘rsatkichlarni baholashda davr va metodologiyani bir xillashtirish, tarmoq infratuzilmasi va moliyalashtirishni hisobga olish zarur. Kelgusi tadqiqotlarda 2024-yil ma’lumotlarini rasmiy statistikadan to‘ldirish, “yashil” investitsiyalar va ish o‘rinlariga ta’sirini miqdoriy baholash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brundtland G.H. (ed.). Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. – Oxford: Oxford University Press, 1987.
2. Central Asia Climate Portal. Uzbekistan’s solar and wind power output reportedly hits 10 billion kWh, saving billions of cubic meters of gas. – 2025. (murojaat sanasi: 23.10.2026).
3. Gov.uz (Ekologiya vazirligi axborot xizmati). Uzbekistan presented its updated nationally determined contributions to the international community. 23.10.2026.
4. Gov.uz (Ekologiya vazirligi axborot xizmati). Uzbekistan Submits Its First Biennial Transparency Report.
5. International Energy Agency (IEA). Strategy for the Transition to a Green Economy for the 2019–2030 Period – Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4477.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4422-son qarori, 22.08.2019.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4477-son qarori, 04.10.2019.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son farmoni, 28.01.2022.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-436-son qarori, 02.12.2022.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-son farmoni, 11.09.2023.
11. O‘zbekiston Respublikasining “Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-539, 21.05.2019.
12. Qazaq Green. Uzbekistan aims to raise renewable energy share to 54% by 2030. – 27.11.2025.
13. UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. – Nairobi: United Nations Environment Programme, 2011.
14. UNFCCC. Uzbekistan FMCP3 Presentation. 23.10.2026.